

HAYRAN HANIM DÜNBÜLİ'NİN TÜRKÇE ŞİİRLERİNDE ARKAİZMLER

Elnaz MALEKİ*

Özet:

XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Hayran Hanım Dünbüli'nin (1780-1850) eserlerinde kullandığı bazı Türkçe sözcükler özellikle dikkati çekmektedir. Bu kelimelerin bir kısmı eskicilik açısından dil bilimsel bir ifade ile "arkaizmler" kapsamına girebilen türdendir.

Söz konusu arkaizmlerin bir kısmı dönemin İran ve Azerbaycan sahası edebî metinlerde görülmeyen ender örneklerdir. Makalemizde Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerinde kullanmış olduğu arkaizmler tespit edilerek teker teker ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Hayran Hanım, Türkçe, İran, Azerbaycan, arkaizm, artmaksıl /η/ genizsili.

Archaism in Turkish Poems of Hayran Khanim Dunbuli

Abstract:

Hayran Khanim Dunbuli (1780-1850), who lived at the end of the 18th and at the first half of the 19th century, draws attention by the usage of some Turkish words in her works. These words are from the type that can be described by the linguistical phrase "archaisms", because of its agedness.

Some of these archaisms are rare examples that can't be seen in the literary texts of Iran and Azerbaijan. In our article, these archaisms that Hayran Hanım used in her Turkish poetry are detected and dealt with particular attention.

Keywords: Hayran Khanim, Turkish language, Iran, Azerbaijan, archaism, velar nasal /η/.

* Dr., Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, malekielnaz@yahoo.com.

GİRİŞ

İran ve Azerbaycan sahaları Türkçenin edebî ürünler verdiği alanların en önemlilerindedir. Bu coğrafi alanda gelişen Türkçe yazı dili seslik yapısı, dil bilgisel ve söz dağarcığı açısından değişik dönemlere ayrılmaktadır. Modern yazılı dilin bir önceki evresini oluşturan XVIII ve XIX. yy.da oluşan edebî ürünler kendi içinde söz dağarcığı, dil bilgisel ve seslik yapısı açısından aşağı yukarı aynı ve ortak özellikler sergilemektedir.

Hayran Hanım Dünbülü'nin eserlerinde kullandığı Türkçe de aynı yüz-yılların temel özelliklerini taşımasına rağmen kimi seslik, dil bilgisel ve sözcükler açısından eskicil ve arkaizm¹ diye nitelendirebileceğimiz nitelikler içermektedir. Hayran Hanım Dünbülü'nin Türkçe eserlerini taradığımızda üç başlık altında eskicil özellikler ele alınabilmektedir. Bunlar sırasıyla şunlardır:

- a. *Eskicil (Arkaik) Seslik Yapı*
- b. *Eskicil (Arkaik) Dil Bilgisel Yapı*
- c. *Eskicil (Arkaik) Sözcükler*

I. HAYRAN HANIM'IN TÜRKÇE ŞİİRLERİNDEKİ ESKİCİL (ARKAİK) SESLİK YAPILAR

Genizsil artdamaksıl /ŋ/ fonemi Türkçeye özgü en eskicil ünsüz veya fonemlerden sayılmaktadır.² Hayran Hanım'ın Türkçe eserlerinde bu fonemin, sistematik olarak korunmasa da, bazı örneklerde kullanıldığını görmekteyiz. Ancak metinde genellikle /ŋ/ foneminin /n/'leştiğini gözlemlemekteyiz. Buna rağmen örneğin eskicil “köñül”³ sözcüğü; hem genizsil artdamaksıl /ŋ/'li (köñül/göñül), hem de genizsil artdamaksıl /ŋ/'siz (könül, gönül, kögül, gögül, kökül ve gökül) biçimleriyle Hayran Hanım'ın Türkçe eserlerinde kullanılmaktadır. Bu konudaki örnekler şunlardır:

- 1 Berke Vardar vd., *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2002, s. 93; Aleksandr Kalyuta, *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2004, s. 19; Mehmet Hengirmen, *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Baskı: 1, Engin Yayınevi, Ankara, 1999, s. 157-158.
- 2 Eski Türkçe için bk. Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Baskı: 1, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 89 (örneğin: “*añar (ona)*” madde başında); Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, Ankara, 2000, s. 23, 71; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Baskı: 2, Simurg Yayınları, İstanbul, 1998, s. 32; Vilhelm Thomsen, *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları: 815, Ankara, 2000, s. 29, 50-53; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: Mehmet Akalın, Türk Dil Kurumu Yayınları: 532, Ankara, 2000, s. 39; Talat Tekin-Mehmet Ölmez, *Türk Dilleri: Giriş*, BilgeSu Yayınları, Ankara, 2014, s. 20-21; Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim, C 2*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 439, Ankara, 2000, s. 35; Süer Eker, *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları: 7, Ankara, s. 198; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 503, Ankara, 1983, s. XI; Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, Baskı: 2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, s. 73 (Örneğin: satır. 4'te “*Oğuzun*”); Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten, *Dede Korkut Oğuznameleri*, Baskı: 4, Yapı Kredi Yayınları: 1441, İstanbul, 2012, s. 20; Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*, Baskı: 1, Akçağ Yayınları: 804, Ankara, 2006, s. 44; Eski Kıpçak Türkçesi için bk. A. Melek Özyetgin, *Ebu Hayyan-Kitabu'l-Idrak li Lisani'l-Etrak, Fii'l: Tarihi-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, KÖKSAV, Ankara, 2001, s. 73-74.
- 3 Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 248; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 106; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 283.

Eskicil “köñül” sözcüğünün genizsil artdamaksıl /ŋ/’li (köñül ve göñül) örneklerinden bazıları:

*Köñlimüz tazelenuüp oldı fereh-nāk bu gün.*⁴

Olupdı ğem yatakı şād gördüğün *köñlüm*,⁵

Bu konudaki diğerk örneklerin geçtiğı dizeler ise dipnotta belirtildiğı gibidir.⁶

Eskicil “köñül” sözcüğünün genizsil artdamaksıl /ŋ/’siz (könül, gönül, köğül, göğül, kökül ve gökül) örneklerinden kimisi ise şöyledir:

Tā ki ola onda *kögül* şād-[i]mān.⁷

Ol mehi, çün *köglüm* édüp iztirāb.⁸

Könlü yanıp hālma oldu herāb,⁹

Diğerk örneklerin geçtiğı dizeler ise dipnotta belirtilmiştir.¹⁰

Genizsil artdamaksıl /ŋ/ foneminin kullanıldığı bir diğerk tek örnek ise aşağıdaki dizede bulunan “*var[ı]ŋa*” örneğidir.

Her hüsñ deñen *var[ı]ŋa*,¹¹

Şairin Türkçe eserlerinde bulunan genizsil artdamaksıl /ŋ/ fonemini değerlendirdiğimizde söz konusu fonemin sistematik olarak kullanılmadığını, buna rağmen dönemin diğerk şairlerinin eserlerinde bu fonemin sistematik bir biçimde kullanıldığına tanık olmaktadır.

II. HAYRAN HANIM’IN TÜRKÇE ŞİİRLERİNDEKİ ESKİCİL (ARKAİK) DİL BİLGİSEL YAPILAR

Hayran Hanım’ın Türkçe şiirlerinde birtakım eskicil dil bilgisel özellikler de bulunmaktadır. Taradığımız metinde üç eskicil dil bilgisel örneğe rastlamaktayız. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. Eskicil “-*IbAn*” ulacı
2. İkinci tekil emir kipi eki: “-*gII*”
3. Basit şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs çekim eki: “-*IrI*”

4 Hayran Hanım Dünbülü’nin Yazma Nüşası, 97-4b.

5 *Age.*, v. 99-1a.

6 *Age.*, v. 99-1b, 99-2b, 99-3b, 99-4b, 99-5b, 99-6b, 99-7b, 101-8a, 106-11a, 251-7b.

7 *Age.*, v. 73-12b-4.

8 *Age.*, v. 75-4b.

9 Héyran Hanım, *Séçilmiş Eserleri*, Şerq-Qerb Yayını, Bakı, 2006, s. 178 (b: 9).

10 Hayran Hanım Yazma, v. 75-13a-2, 78-4a, 78-4b, 78-5a, 78-5b, 78-7b, 80-2a, 80-12a, 82-10a, 83-13a, 84-10a, 87-8a, 88-1a, 88-12a, 88-14a, 89-6b, 90-8a, 91-7b, 91-13b, 92-6a, 92-13a, 95-5b, 96-1a, 96-11a, 97-1a, 97-5a, 100-11a, 100-14a.

11 *Age.*, v. 240-13a.

II. A. ESKİCİL “-IbAn” ULACI¹²

Bu şairin Türkçe eserlerinde eskicil “-IbAn” ulacıyla sık sık karşılaşmaktayız. Bu ulacın biri müstesna, diğer örneklerinin tümünün ses uyumuna girdiğini görmekteyiz. Hemen belirtelim ki bu ulaç Hayran Hanım'ın çağdaşı olan diğer şairlerin eserlerinde aynen kullanılmaktadır. Hayran Hanım'ın Türkçe eserlerindeki “-IbAn” ulacı örnekleri şunlardır:

Eskicil “-IbAn” ulacının ses uyumuna giren örneklerinden bazıları:

Âh u feğānlar çeküben éyledim,¹³

Göz bahuban, görmedi dil-dârını,¹⁴

“-IbAn” ulacının ses uyumuna giren diğer örnekleri ise dipnotta belirtilmiştir.¹⁵

Eskicil “-IbAn” ulacının ses uyumuna girmeyen bir tek örneği:

Mecnün oluben hicrde men çöl[]ere düşdüm¹⁶

II. B. İKİNCİ TEKİL EMİR KİPİ EKİ: “-gIl”

Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerinde eskicil ikinci tekil emir kipine (“-gIl”)¹⁷ iki kez rastlamaktayız. Her iki örneğin de “-gilen” biçiminde geçtiğini görmekteyiz. “-gilen” emir kipi tıpkı Eski Türkçedeki “-gIl” emir kipinde olduğu gibi bir tür pekiştirmeli buyurma anlamını içermektedir. “-gilen” biçiminde kullanılan bu emir kipini halk dilinde “-ginen” şeklinde sık sık görmekteyiz. Bu durumda söz konusu emir kipi ekini aşağıda göstereceğimiz gibi iki bölüme ayırmamız gerekmektedir:

-gilen > -gIl + -en

Bunlardan ilkinin (“-gIl”) eskicil ikinci tekil emir kipi olduğuna şüphe yoktur. Ancak ikinci kısımdaki (-en) hissesi açıklanmaya muhtaç bir konudur. Bizce (-en) hissesi muhtemelen ikinci tekil şahıs zamiri “sen”’in /s/ foneminin düşmesiyle ortaya çıkmış bulunmaktadır. Bu durumu şöyle gösterebiliriz.

-gIl sen > -gilsen > -gilen

/s/ foneminin ikinci şahıs çekim eklerinden düşmesi olayı Zencan, Hemedan ve Kum-Save bölgesi Türkleri dâhil merkezî ve güneybatı (Kaşgay

12 Eski Türkçe için bk. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 176; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 84; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi: XI. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Baskı: 3, Akçağ Yayınları: 749, Ankara, 2005, s. 159; Güner Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 673, Ankara, 2007, s. 133; Eski Kıpçak Türkçesi için bk. A. Melek Özyetgin, *Kitabu'l-İdrak li Lisani'l-Etrak*, s. 217-219.

13 Hayran Hanım Yazma, v. 75-8a.

14 *Age.*, v. 77-1a.

15 *Age.*, v. 77-4a, 77-4b, 77-12b-4, 78-5b, 81-9b, 84-9b, 85-14a, 86-4a, 97-13a, 104-8a, 250-12b.

16 *Age.*, v. 84-15a.

17 Eski Türkçe için bk. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 181; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 79; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 147-149; Güner Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, s. 105, 111-112.

boybirliği vb.) İnan Türklerinin ağızlarında sık sık görülen bir seslik hadisesidir. Örneğin söz konusu ağızlarda normal yazılı edebî dildeki biçimler Őyle söylenilmektedir.

Edebî Dildeki Biçim	Zencan, Hemedan, Kum-Save, Merkezî ve Güneybatı İnan Türkleri'ndeki Biçim
Gelirsen	geliren
Alırsan	alıran
Görürsen	grren
Bkrsen	bkren
Gdirsen	gdiren
İçirsen	içiren

Benzer seslik olayı Anadolu'da kullanılan halk Türkçesinde de görülmektedir. Örnekler aşağıda bulunmaktadır:

Edebî Türkiye Türkçesindeki Biçim	Türkiye'de Halk Dilinde Yaygın Olan Biçim
geliyor musun?	geliyon mu?
alıyor musun?	alıyon mu?
görüyor musun?	gryon mu?
büküyor musun?	bkyon mu?
gdiyor musun?	gdiyon mu?
içiyor musun?	içiyon mu?

Yukarıda da değindiğimiz gibi “-gilen” biçiminde kullanılan bu emir kipi-ne halk dilinde “-ginen” Şeklinde sık sık karşılaşmaktayız. Bu durumda görüldüğü üzere /l/ fonemi /n/ fonemine dönüşmüştür. Bunun nedenini ise /l/ foneminin emir kipi sonunda yer alan /n/ foneminin etkisi ile ilerici ses benzeŐmesi seslik olayından dolayı /n/'ye dönüŐtüđü ile açıklayabiliriz.

-gilen > -ginen

Şairin Türkçe Şiirlerinde karŐılaŐtđimiz iki eskicil ikinci tekil emir kipi rneđi ise Şunlardır:

“Fırket-i cnne eger çre var,

ylegilen, besdi sene bu Őevb”,¹⁸

Cn fed ylegilen ol Őeh-i merdne, kgl!¹⁹

18 Hayran Hanım Yazma, v. 75-9a, 75-9b.

19 Age., v. 78-5a.

II. C. BASİT ŞİMDİKİ ZAMAN ÜÇÜNCÜ TEKİL ŞAHİS ÇEKİM EKİ: “-IrI”

Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerinde şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs çekim eki genellikle “-Ir” biçiminde olsa da, “-IrI” biçimine de sıkça rastlanılmaktadır. Görüldüğü üzere “-Ir” çekim ekinin sonunda “-i” ünlü fazlalığı bulunmaktadır. Şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs eki “-Ir”ın sonundaki “-i” ünlü fazlalığı ilk kez Babak Javanshir'in 2007 yılında sunduğu “*Horasan Türkçesi: Hemrah ve Seyyad Han Destanı (İnceleme-Metin-Sözlük)*” adlı tezinde açıklanmaya çalışılmıştır.²⁰ Bu konuya dair aşağıdaki açıklamalar B. Javanshir'in görüşlerinin bir özetidir.

B. Javanshir'e göre “-IrI” biçiminde olan şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs eki Tebriz ve çevresi, aynı zamanda Urmu ve çevresi ve kimi Horasan ağızlarının da karakteristik bir özelliğidir. Örnek verecek olursak:

Edebî Dildeki Biçim	Tebriz, Urmu ve Çevrelerindeki Ağızlar
Gelir	geliri
Alır	alırı
Görür	görürü
Bükür	bükürü
Dédir	gédiri
İçir	içiri

gelir (edebî dilde) = geliri (Tebriz, Urmu ve çevre ağızları)

geliri (Tebriz, Urmu ve çevre ağızları) < gelir + -i

B. Javanshir üçüncü tekil şahıs şimdiki zaman ekinin sonundaki *I*- fazlalığı ile ilgili şöyle bir çözüm ileri sürmüştür:

men gelir men

sen gelir sen

o gelir o

biz gelir biz

siz gelir siz

onlar gelir onlar

Örneklerde görüldüğü gibi *gelir*- eyleminin sonuna eklenen kısımlar şahıs adıdır.

men gelirmen < gelir + men

²⁰ Babak Javanshir, *Horasan Türkçesi: Hemrah ve Seyyad Han Destanı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 484-485.

sen gelirsen < gelir + sen

o gelir < gelir + ?

siz gelirsiniz < gelir + siz

Bu karşılaştırmadan çıkan sonuca göre üçüncü tekil şahıs örneği *geliro* < *gelir* + *o* biçiminde olmalı idi.

gelir + *o* > *geliro* > *gelüro* > *gelürü* > *gelüri* > *geliri* > *gelir*

Görüldüğü gibi B. Javanshir'in de açıklaması üzerine üçüncü tekil şahıs şimdiki zaman ekinin sonunda bulunan *o* şahıs zamiri sözcüğün ses uyumuna girerek “-*r*” hâlini almış, ardından ise daralarak “-*i*”ye dönüşmüştür.²¹

Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerinde söz konusu üçüncü tekil şahıs şimdiki zaman ekinin geçtiği beyitlerden biri şöyledir:

Ayrılığı sizleri *yandırmır*,

Bes ne için éylemisiz nâleler?²²

Bu konudaki diğer örneklerin geçtiği dizeler ise dipnotta belirtilmiştir.²³

III. HAYRAN HANIM'IN TÜRKÇE ESERLERİNDEKİ ESKİCİL (ARKAİK) SÖZCÜKLER

Şairin Türkçe şiirlerinde birtakım eskicil (arkaik) sözcükler de bulunmaktadır. Bunların arasında şu sözcüklere yer verebiliriz: “*ara*”, “*ben*”, “*sağın*”, “*içre*”, “*görset-*”, “*yég*” ve “*eyt- / ayt-*”. Söz konusu eskicil sözcükleri teker teker ele alalım:

III. A. ESKİCİL “ARA” SÖZCÜĞÜ

Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerinde kullanılan “*ara*”²⁴ sözcüğü eskicil bir kelimedir. Bu sözcükle XVIII ve XIX. yüzyıllarda İran ve Azerbaycan sahası şairlerinin şiirlerinde de karşılaşılmamaktadır. Aşağıda bu sözcük ile ilgili örnekler aktarılmaktadır:

Vérdi bu dehr *ara* bu felek püşt-i hem mene,²⁵

‘Eklimi serden alup, helk *ara* rüsvâ éledin,²⁶

Bezm *ara* hem-şöhbet olm[ı]ş, menden ol dil-dârime,

21 *Age.*, s. 484-485.

22 Hayran Hanım Yazma, v. 77-11a-1, 77-11a-2.

23 *Age.*, v. 97-11a, 97-11b, 97-12b, 97-13b, 97-14b, 98-1b, 98-2b, 98-3b, 98-4b, 98-5b, 101-10, 102-1a, 102-1b, 103-5a.

24 Eski Türkçe için bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, At The Clarendon Press, Oxford, 1972, s. 196ab; Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 238; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 98; Vilhelm Thomsen, *Orhon Yazıtları*, s. 276; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 261; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 11; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı: Kitab-ı Dedem Korkut ala Lisan-ı Taije-i Oğuzan*, Kabcacı Yayınevi: 302, İstanbul, 2006, s. 214; Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı*, s. 355; Mustafa S. Kaçalın, *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-namesi: Hikayet-i Oğuz-name-i Kazan Bég ve Gayrı -Metin ve Açıklamalar-*, Kitabevi Yayınları: 288, İstanbul, 2006, s. 308.

25 Hayran Hanım Yazma, v. 94-1a.

26 *Age.*, v. 103-3a.

Her zamān bed-gül[ı]k̄ éyler, ol seg-i bed-h̄āhe baḥ!²⁷

III. B. ESKİCİL “BEN” SÖZCÜĞÜ

Bu şairin Türkçe yazılarında kullanılan ilginç bir örnek ise birinci tekil şahıs zamiri olan “ben”²⁸ sözcüğüdür. Dönemin şairleri dâhil söz konusu metinde de daha çok “men” biçimi kullanılmaktadır. Buna karşın metnimizde üç örnekte “ben” sözcüğünün kullanılmasına tanık olmaktadır. Bu örnekler şunlardır:

Sāḳiyā! Saldı ğem elden *bene* bir bāde yétür,

Hemi dünyāda *bene* hem d[a]ḥı ‘uḳbāde yétür.²⁹

B[i]r *ben* kimi yoḥdı beḥti ḳare.³⁰

III. C. ESKİCİL “SAKIN” SÖZCÜĞÜ

Hayran Hanım’ın Türkçe şiirlerinde sadece bir örnekte eskicil “*sakin*”³¹ sözcüğünü görmekteyiz. Bu sözcük dönemin diğer şairlerinde pek görülmemektedir. Metinde kullanılan bir tek örnek ise şöyledir:

Rāh-i ḥekḳ isterse könlün, mescide girme, *sakin*,³²

III. D. ESKİCİL “İÇRE” SÖZCÜĞÜ

Metnimizde kullanılan bir diğer eskicil örnek ise “*içre*”³³ sözcüğüdür. Hemen belirtelim ki döneme ait diğer şairlerin eserlerinde de bu sözcük ile karşılaşmaktayız. Hayran Hanım’ın şiirlerindeki örneklerin bazıları ise şunlardır:

Yoḥdı olar *içre* o serv-i revān.³⁴

Yoḥdı olar *içre* benim dil-berim,³⁵

27 *Age.*, v. 105-5a, 105-5b.

28 Eski Türkçe için bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 346ab; Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 120, 240; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 99; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 69, 267; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 30; Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 99; Ahmed Fakih, Yayınlayan: Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, *Kitabu Evsafı Mesacidi’s-Şerife*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 399, Ankara, 1974, s. 49; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 232; Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı*, s. 360.

29 Hayran Hanım Yazma, v. 85-3a, 85-3b.

30 *Age.*, v. 251-1b.

31 Eski Türkçe için bk. Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 252; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 109; Vilhelm Thomsen, *Orhon Yazıtları*, s. 283; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 292; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 177; Ahmed Fakih, *Kitabu Evsafı Mesacidi’s-Şerife*, s. 66; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 395.

32 Hayran Hanım Yazma, v. 97-1a.

33 Eski Türkçe için bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 30a; Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 244; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, 1998, s. 103; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 274; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 113; Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 331; Ahmed Fakih, *Kitabu Evsafı Mesacidi’s-Şerife*, s. 66, s. 58; Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 319; Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı*, s. 379.

34 Hayran Hanım Yazma, v. 73-13a-2.

35 *Age.*, v. 76-12a.

Bu konudaki örneklerin geçtiği diğer dizeler ise dipnotta belirtildiği gibidir.³⁶

III. E. ESKİCİL “GÖRSET-” EYLEMİ

Hayran Hanım’ın Türkçe şiirlerinde eskicil “*görsset-*”³⁷ örneği de bulunmaktadır. Bu örnek diğer yenicil “*göster-*” biçimiyle aynı ölçüde kullanılmıştır. Metindeki eskicil “*görsset-*” örnekleri şunlardır:

Ĥāl-i lebüvi *görsset* ona dāne, kēy[i]dsün.³⁸

Görsedüp ‘āriz[i]ni, ‘ālemi pür nūr kıilup,³⁹

Buna karşın metnimizde kullanılan yenicil “*göster-*” örnekleri ise aşağıdaki gibidir:

Serv *qeddin gösterüp* Ĥēyrān’ı ĥēyrān éyledi.⁴⁰

Gösterip mö‘cüze san, serv[i] revān éylemüsen.⁴¹

III. F. ESKİCİL “YÉĞ” SÖZCÜĞÜ

Metnimizde kullanılan eskicil sözcük örneklerinden biri de “*yeğ > yég*”⁴² sözcüğüdür. Bu sözcüğün Hayran Hanım’ın çağdaşı olan şairlerin şiirlerinde pek görülmediğinin altını özellikle çizelim. Bu sözcüğü sadece bir örnekte görmekteyiz. Bu örnek aşağıda verilmiştir:

Yégdür bu vez‘ ‘ömrden art[ı]k ‘edem mene.⁴³

III. G. ESKİCİL “EYT- / AYT-” EYLEMİ

Bu şairin Türkçe şiirlerinde “demek ve söylemek” anlamında üç sözcüğün kullanıldığını saptamaktayız. Bunların ikisi yani “*dé-*” ve “*söyle-*” eylemleri normal gözükse de, bir diğeri olan “*eyt- / ayt-*”⁴⁴ sözcüğü en ilgi çekici örnek

36 *Age.*, v. 78-13a, 78-13b, 78-14a, 78-14b, 81-9a, 92-12a, 93-5b, 93-7b, 101-8a.

37 Eski Türkçe için bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 746b (< ET *körse-* < *kör-*); Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 98.

38 Hayran Hanım Yazma, v. 84-12b.

39 *Age.*, v. 98-2a.

40 *Age.*, v. 95-7b.

41 *Age.*, v. 103-9b.

42 Eski Türkçe için bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 910a; Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 259; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 114; Vilhelm Thomsen, *Orhon Yazıtları*, s. 281; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 310; Eski Anadolu Türkçesi için bkz. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 241, 245; Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 359; Ahmed Fakih, *Kitabu Evsafı Mesacidi Ş-Şerife*, s. 66, s. 72; Orhan Şaik Gökyay, *Đedem Korkudun Kitabı*, s. 445; Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, Baskı: 1, Kabalıcı Yayınevi: 280, İstanbul, 2006, s. 354; Semih Tezcan, *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Baskı: 1, Yapı Kredi Yayınları: 1457, İstanbul, 2001, s. 422; Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı*, s. 418; Mustafa S. Kaçalın, *Đedem Korkut’un Kazan Bey Oğuz-ınamesi*, s. 330; Mustafa S. Kaçalın, *Đedem Korkudun Kitabı, Kitab-ı Đedem Korkud ala Lisan-ı Ta’ife-i Oğuzan*, Kitabevi Yayınları: 305, İstanbul, 2006, s. 201.

43 Hayran Hanım Yazma, v. 94-7b.

44 Eski Türkçe için bk. Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, s. 268b-269b (< ET *ayıt-* (< *ayt-*) < *ay-*); Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, s. 239; Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, s. 98; Vilhelm Thomsen, *Orhon Yazıtları*, s. 276; A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 263; Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 20, 87, 88; Faruk Kadri Timurtaş, s. 326; Ahmed Fakih, *Kitabu Evsafı Mesacidi Ş-Şerife*, s. 66, s. 48; Orhan Şaik Gökyay, *Đedem Korkudun Kitabı*, s. 221-222; Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikayeleri*, s. 247; Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı*, s. 357; Mustafa S. Kaçalın, *Đedem Korkudun*

olsa gerek. Metnimizde kullanım sıklığına⁴⁵ göre en çok kullanılan “*dé-*” eylemi olsa da eskicil “*eyt-* / *ayt-*” eyleminin kullanım sıklığı ise “*söyle-*” örneğinden daha fazladır.

Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerinde kullanılan “*dé-*” eylemi örneklerinden bazıları şunlardır:

Şem‘e feğān ile *dédim* ol zamān.⁴⁶

Dédim: “Eger bu ğeme var çārē’ī,

Tanrı rizāsine *déyün* düstler!⁴⁷

Dédim: éy beh, ne hoş ħelĸ éyliyüpdür Allāhu ekber!⁴⁸

Kövkebi beħtimi saldı géne idbāre, *déyin*.⁴⁹

Bu konudaki diğer örneklerin geçtiği dizeler ise dipnotta belirtilmiştir.⁵⁰

Metnimizde kullanılan “*söyle-*” eylemi örnekleri de aşağıdaki gibidir:

Söyle ki yandı bu cānım el-amān.⁵¹

Söyledim: “Éy şem‘e olan mübtelā,⁵²

Söyley[i]psen dönmedi şem‘-i ĸedem etrāf[ı]na,⁵³

Şebā, var kūy-i dil-dāre *söle* kim, növ-bahār olmış,⁵⁴

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerinde kullanılan en ilgi çekici ve sıra dışı örnek hiç kuşkusuz “*eyt-* / *ayt-*” eylemidir. Oldukça şaşırtıcı olan bu örneğe gerek İran ve Azerbaycan sahası, gerekse de Anadolu sahasındaki eş zamanlı verilerde rastlanılmamaktadır. Bu açıdan Horasan'ın kimi ağızlarını istisna olarak değerlendirebiliriz. Zira Horasan bahşılarınca yazıya alınan kimi destan metinlerinde “*ayt-* veya *ayıt-*” biçimlerinin kullanılmasına karşılaşılmaktadır.⁵⁵ Oğuz Türkçesi lehçelerinden Türkmen Türkçesinde ise söz konusu eylem “*ayt-*” biçiminde aynen korunmuştur.⁵⁶

Kitabı, s. 192; Eski Kıpçak Türkçesi için bk. A. Melek Özyetgin, *Kitabu'l-İdrak li Lisani'l-Etrak*, s. 370.

45 Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C 3, Türk Dil Kurumu Yayınları: 439, Ankara, 2000, s. 20-22.

46 Hayran Hanım Yazma, v. 76-12b.

47 *Age.*, v. 77-14b-3, 77-14b-4.

48 *Age.*, v. 80-8b.

49 Hayran Hanım, *Séçilmiş Eserler*, s. 177 (b: 2).

50 Hayran Hanım Yazma, v. 81-6a, 81-6b, 81-7a, 81-7b, 81-8, 81-11, 81-14, 81-17, 82-3, 82-6, 91-11a, 91-11b, 93-1a, 93-1b, 93-2a, 94-10b, 98-4a, 98-4b, 102-15a, 105-11b-3, 105-12a-1, 105-12b-3, 106-1a-1, 106-1b-3, 106-1b-4, 106-2a-1, 106-2b-3, 106-2b-4, 106-3a-1, 106-3b-3, 106-5a-1, 240-13a, 240-13b.

51 *Age.*, v. 73-14b-4.

52 *Age.*, v. 77-5a.

53 *Age.*, v. 87-14a.

54 *Age.*, v. 100-1a.

55 Babak Javanshir, *Hemrah ve Seyyad Han Destanı*, s. 25, 34, 249 (131/14 ve 140/3).

56 Talat Tekin ve diğerleri, *Türkmençe-Türkçe Sözlük*, Yayımlayan: Mehmet Ölmez, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18, Ankara, 1995, s. 40-41.

“*eyt- / ayt-*” eylemi “Eski Anadolu Türkçesi” metinleri⁵⁷ ve *Dede Korkut Kitabı*’nda⁵⁸ da bulunmaktadır. Belirtelim ki bu eskicil eyleme daha sonraki Türkçe metinlerde bir daha karşılaşılmamaktadır. Hayran Hanım’ın kullandığı bu eskicil eylemi yöresel bir ağız özelliği olarak da değerlendirebiliriz. Fakat aynı bölgeye (Hoy ve yakın çevresi) yakın diğer eş zamanlı şairlerde de bu sözcüğün kullanıldığı görülmemektedir.

Bu eylem dar bir çevrede Hoy ve civarında Hayran Hanım döneminde kullanılsa da günümüzde söz konusu bölgede “*eyt- / ayt-*” eyleminin kullanılmasını görmemekteyiz. Elimizdeki yazmada söz konusu sözcüğün yazılışı bu eylemin “*eyt-*” biçiminde okunmasını gerektirmektedir.

Hayran Hanım’ın Türkçe şiirlerinde kullanılan eskicil “*eyt-*” eylemi örnekleri ise şunlardır:

Eytdi: “Ki éy, ‘āşik-i şūrīde hāl,⁵⁹

Eytdim: “Eyā ebr-i siyeh-rū, meger,

Var ğerezün méhr-i direhşān ile?⁶⁰

Eytdi: “Menem bülbül-i āvāre, men”.⁶¹

Eytdim: “Eyā bülbül-i méhnet-zede,⁶²

Eytdi: “K’éy, behti yatan bī-nevā,⁶³

Āh u feġān ‘erş-i berīne salup,

Eytdim: “Eyā çerhde seyyāreler.⁶⁴

Eytdi cevābimde benim Müşterī.⁶⁵

Buna karşın Hayran Hanım’ın Türkçe şiirlerinin bulunduğu Bakü baskısında bu eylem “*ayt-*” şeklinde kaydedilmiştir. Bu biçime ilişkin tek örnek ise şöyledir:

Könlüm *aydırsa* eger, ‘āşik sene kurbān ola,⁶⁶

57 Eski Anadolu Türkçesi için bk. Cem Dilçin, *Yeni Tarama Sözlüğü*, s. 20, 87, 88; Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi*, s. 326; Ahmed Fakih, *Kitabu Evsafi Mesacidi’s-Sherife*, s. 66, s. 48.

58 Bk. Muharrem Ergin, *Dede Korkut Kitabı*, s. 88-89 (Örneğin: s. 88, satır. 18’de “aydur” ve s. 89, satır. 17’de “aydur”); Orhan Şaik Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 221-222; Orhan Şaik Gökyay, *Dede Korkut Hikâyeleri*, s. 247; Bekir Sami Özsoy, *Dede Korkut Kitabı*, s. 357; Mustafa S. Kaçalın, *Dedem Korkudun Kitabı*, s. 192.

59 Hayran Hanım Yazma, v. 75-10a, 75-16, 76-6a, 76-14a, 77-8b-3 ve 77-16a.

60 *Age.*, v. 75-11b-3, 75-11b-4.

61 *Age.*, v. 76-4b-4.

62 *Age.*, v. 76-5b-3.

63 *Age.*, v. 77-3a.

64 *Age.*, v. 77-9b-3, 77-9b-4.

65 *Age.*, v. 77-13a-1.

66 Bk. Héyan Hanım, *Séçilmiş Eserler*, s. 207 (b: 12, d. 1).

SONUÇ

Şairin Türkçe şiirlerinde kullanılan arkaizimleri üç başlık altında toplayabiliriz. Bunlar: arkaik seslik, dil bilgisel ve sözcüklerdir.

Arkaik seslik yapı örneğini nadiren metinde genizsil artdamaksıl /η/ fonemini içeren sözcük ve tabirlerde (*köñül/göñül* ve *var[ı]ηa*) görmekteyiz. Oysaki Hayran Hanım ile aynı zaman diliminde yaşayan şairlerde genizsil artdamaksıl /η/ foneminin kullanımına sistematik bir biçimde rastlamaktayız.

Metnimizdeki arkaik dil bilgisel yapılar ise “eskicil “-*IbAn*” ulacı”, “ikinci tekil emir kipi eki (-*gilen*)” ve “basit şimdiki zaman üçüncü tekil şahıs çekim eki (-*Iri*)”dir.

Hayran Hanım'ın Türkçe şiirlerindeki arkaik sözcükler ise şunlardır: “*ara*”, “*ben*”, “*sağın*”, “*içre*”, “*görset*”, “*yég*” ve “*eyt- / ayt-*”. Bu sözcüklerden “*ara*”, “*içre*” ve “*görset-*” örneklerine Hayran Hanım ile aynı zamanda yaşamış olan şairlerin şiirlerinde de rastlanılmaktadır. Ancak “*ben*”, “*sağın*” ve “*yég*” örnekleri diğer şairlerde nadiren görülmektedir. Metnimizde en dikkat çekici ve olağandışı gibi gözükten arkaik sözcük ise “*eyt- / ayt-*” eylemidir. Zira söz konusu eylem Hayran Hanım'ın çağdaşı olan diğer şairlerde bulunmamaktadır.

Kaynakça

- AKSAN, Doğan (2000a), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C 2, Ankara, TDK Yayınları: 439.
- AKSAN, Doğan (2000b), *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C 3, Ankara, TDK Yayınları: 439.
- CLAUSON, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, At The Clarendon Press, Oxford.
- DİLÇİN, Cem (1983), *Yeni Tarama Sözlüğü*, Ankara, TDK Yayınları: 503.
- EKER, Süer (2002), *Çağdaş Türk Dili*, Baskı: 1, Ankara, Grafiker Yayınları: 7.
- ERGİN, Muharrem (1970), *Orhun Abideleri*, Baskı: 1, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi.
- ERGİN, Muharrem (1989), *Dede Korkut Kitabı*, Baskı: 2, Ankara, TDK Yayınları.
- FAKİH, Ahmed (1974), *Kitabu Evsaftı Mesacidi's-Şerife*, Yayımlayan: Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, Ankara, TDK Yayınları: 399.
- GABAİN, A. Von (2000), *Eski Türkçenin Grameri*, Çeviren: Mehmet Akalın, Ankara, TDK Yayınları: 532.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2006a), *Dede Korkut Hikâyeleri*, Baskı: 1, İstanbul, Kabalcı Yayınevi: 280.
- GÖKYAY, Orhan Şaik (2006b), *Dedem Korkudun Kitabı: Kitab-ı Dedem Korkut ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan*, İstanbul, Kabalcı Yayınevi: 302.
- GÜLSEVİN, Gürer (2007), *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara, TDK Yayınları: 673.
- HANIM HÉYRAN (2006), *Séçilmiş Eserleri*, Bakı Şerq-Qerb Yayını.

Hayran Hanım Dünbülü'nin Yazma Nüshası.

- HENGİRMEN, Mehmet (1999), *Dilbilgisi ve Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Baskı: 1, Ankara, Engin Yayınevi.
- JAVANSHİR, Babak (2008), *Horasan Türkçesi: Hemrah ve Seyyad Han Destanı (İnceleme-Metin-Sözlük)*, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- KAÇALİN, Mustafa S. (2006a), *Dedem Korkudun Kitabı, Kitab-ı Dedem Korkut ala Lisan-ı Ta'ife-i Oğuzan*, İstanbul, Kitabevi Yayınları: 305.
- KAÇALİN, Mustafa S. (2006b), *Dedem Korkut'un Kazan Bey Oğuz-namesi: Hikayet-i Oğuz-name-i Kazan Béğ ve Ğayrı -Metin ve Açıklamalar-*, İstanbul, Kitabevi Yayınları: 288.
- KALYUTA, Aleksandr (2004), *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, MULTILINGUAL Yabancı Dil Yayınları.
- ÖZSOY, Bekir Sami (2006), *Dede Korkut Kitabı (Transkripsiyon-İnceleme-Sözlük)*, Baskı: 1, Ankara, Akçağ Yayınları: 804.
- ÖZYETGİN, A. Melek (2001), *Ebu Hayyan-Kitabu'l-İdrak li Lisani'l-Etrak, Fiil: Tarihî-Karşılaştırmalı Bir Gramer ve Sözlük Denemesi*, Ankara, Tengrim Türklük Bilgisi Araştırmaları Dizisi: 3, KÖKSA.
- TEKİN, Talat vd. (2014), *Türk Dilleri: Giriş*, Ankara, BilgeSu Yayınları.
- TEKİN, Talat (1998), *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*, Baskı: 2, İstanbul, Simurg Yayınları.
- TEKİN, Talat (2000), *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9.
- TEKİN, Talat vd. (1995), *Türkmence-Türkçe Sözlük*, Yayımlayan: Mehmet Ölmez, Ankara, Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 18.
- TEZCAN, Semih (2001), *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*, Baskı: 1, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 1457.
- TEZCAN, Semih-Hendrik BOESCHOTEN (2012), *Dede Korkut Oğuznameleri*, Baskı: 4, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları: 1441.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri (2005), *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, Baskı: 3, Ankara, Akçağ Yayınları: 749.
- VARDAR, Berke vd. (2002), *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Multilingual Yabancı Dil Yayınları.
- VİLHELM, Thomsen (2000), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, Çeviren ve Yayına Hazırlayan: Vedat Köken, Ankara, TDK Yayınları: 815.

